

УДК 811.161.2'373.7

КУЗА Анжела – кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри гуманітарної освіти, Львівський національний аграрний університет, вул. Володимира Великого, 1, Дубляни, 30831, Україна (uad_wiz@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3937-6449>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151934>

ІДЕОГРАФІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

***Анотація.** У статті охарактеризовано релігійну фразеологію в ідеографічному аспекті. Здійснено ідеографічний опис релігійних фразеологічних одиниць, які почерпнуто з лексикографічних та народознавчих праць, публіцистичних та релігійних текстів, інтернет-ресурсів. Виокремлено та описано три тематичні поля: «Християнські теоніми», «Релігійно-біблійна символіка» та «Священний час», які складаються із тематичних груп, семантичних підгруп та синонімічних рядів.*

***Ключові слова:** релігійна фразеологія, фразеологічна одиниця, релігійні фразеологічні одиниці, ідеографічна диференціація, тематичні поля, тематичні групи, семантичні підгрупи, синонімічні ряди.*

Постановка проблеми. Зміни у житті українського суспільства наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., пов'язані з дерадянізацією та деатеїзацією, введення в науковий дискурс глибинного розуміння духовної сутності мови як важливого чинника національної культури, що в українців понад тисячоліття формувалася як християнська, актуалізували вивчення затабуованих тоталітарною системою вербальних засобів релігійного змісту, які репрезентують ціннісні орієнтації носіїв мови. Серед них на особливу увагу заслуговують релігійні фразеологічні одиниці, сукупність яких формує багатий мовний пласт – релігійну фразеологію.

Вивчаючи релігійну фразеологію, доцільно враховувати такий актуальний напрям фразеологічних досліджень, як ідеографічна характеристика фразеологічної одиниці (далі ФО). В ідеографічній класифікації, яка передбачає групування матеріалу за тематичним принципом, когнітивна парадигма виокремлює певні семантичні компоненти, співвідносні з типовим уявленням або певною «темою» як системою ключових слів, покладених в основу творення фразеологізмів.

Сучасні дослідники, спираючись на працю Ю. Прадіда «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» [7], вказують на перспективи розвитку фразеологічної ідеографії з метою подальшої апробації методики ідеографічного опису, оскільки багатий фразеологічний фонд української мови ще очі-

кує детальної систематизації в ідеографічному аспекті. Актуальною є проблема систематизації й опису таких фразеологічних мікро- та макросистем, які раніше залишалися поза увагою дослідників. До них, на нашу думку, належить релігійна фразеологія, яка, хоч і була вилучена з активного вжитку та наукового обігу в тоталітарну добу, відроджує свої позиції в усіх стилях сучасної української літературної мови, охоплюючи чималу кількість ФО, об'єднаних темами «Бог», «християнська релігія», «Біблія».

Аналіз досліджень. Українські мовознавці активно досліджують питання типології ФО, виокремлюючи зазвичай семантичну, семантико-граматичну, структурно-семантичну, генетичну, функціональну, ідеографічну, експресивно-стилістичну, перекладознавчу та інші класифікації з погляду структури, походження, функціонування ФО тощо [13].

У сучасній фразеології низка праць присвячена ідеографічному опису фразеологізмів. Як зазначає Ж. Краснобаєва-Чорна, на початок ХХІ ст. ідеографічні класифікації функціонують у межах концептуальних картин світу, а концепт може бути темою фразеополя або рубрикою ідеографічної класифікації, виконуючи функцію маркера введення в своєрідний мовний простір [3]. Українські мовознавці виділяють фразеотематичні групи, що складаються з фразеосемантичних полів, а у межах названих полів виділяють варіантно-синонімічні групи, до складу яких можуть входити фразеосемантичні ряди (В. Ужченко) [13, 52–56], або окреслюють таку модель: синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле – архіполе (Ю. Прадід) [13, 40]. Варто відзначити, що для розгляду сакральної сфери П. Мацьків виокремив п'ять поняттєвих полів («священна особа», «священна дія», «священний предмет», «священне місце», «священний час») [5]. Активні дослідження національно-духовної специфіки мови в руслі когнітивної лінгвістики та антропоцентричного принципу розгляду мовних явищ актуалізують вивчення релігійної фразеології в ідеографічному аспекті, що дає змогу визначати тематичні групи фразем як мовних знаків вторинної номінації.

Мета статті – охарактеризувати релігійну фразеологію в ідеографічному аспекті, здійснити ідеографічний опис РФО, які почерпнуто з лексикографічних та народознавчих праць, публіцистичних та релігійних текстів, інтернет-ресурсів, виокремивши тематичні поля, тематичні групи, семантичні підгрупи та синонімічні ряди.

Виклад основного матеріалу. При виокремленні груп РФО в ідеографічному аспекті спираємось на класифікацію, яку розробив Ю. Прадід. У цій праці виділено тематичні поля (ТП) релігійної фразеології, до складу яких входять тематичні групи (ТГ), у яких можна виявити семантичні групи (СГ) та синонімічні ряди (СР). Окрім того, виокремлюючи релігійну фразеологію, беремо до уваги релігійну семантику, категорію «священного» та «символічного», концептуальні найменування релігійної сфери, які є основними компонентами релігійних фразем. Екстраполюючи висновки сучасних українських

мовознавців, зроблені на основі логіко-поняттєвого моделювання сакральної лексики та концептосфери *Бог* (П. Мацьків, Н. Пуряєва) [5; 6; 8; 9], у складі релігійної фразеології на основі опрацювання зібраного фразеологічного матеріалу виділяємо три тематичні поля: «Християнські теоніми», «Релігійно-біблійна символіка» та «Священний час». Тематичне поле розуміємо як значну сукупність сталих словесних комплексів, об'єднаних загальною темою або семантичною ознакою.

Тематичне поле «Християнські теоніми». Більшість ФО, які репрезентують Божі імена, походять із біблійних текстів. Однак, як показав аналіз, релігійна мовленнєва практика доповнила ці групи (тексти молитов, пісень, народнопоетичних звертань) низкою оригінальних фразеологізмів. П. Мацьків, акцентуючи увагу на категорії «священного», зазначає, що особливу, абсолютну святість об'єктивують Божі імена [5, 193]. У виокремленні РФО ця категорія має визначальне значення. Як зазначає О. Сімович, у текстах Нового Заповіту первісний образ Бога має три іпостасі, кожна з яких отримує окрему назву: Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий, і ці три концепти в Євангелії об'єднані спільним іменем – Свята Тройця [11, 284]. І хоча про Марію в Євангеліях згадується дуже мало, образ Божої Матері поширений в українських поетичних та молитвенних текстах [1, 164], вербалізований низкою стійких словосполук, що слугує підставою виокремлення окремої тематичної групи РФО. Отже, тематичне поле «Християнські теоніми», на нашу думку, репрезентують чотири тематичні групи («Бог Отець», «Бог Син», «Бог Дух Святий», «Богородиця»), до складу яких входять семантичні групи з синонімічними рядами:

1. **ТГ *Бог Отець*:** *Господь Бог, Бог Святий, Бог Всевишній, Бог Вседержитель, Всемогутній Бог, Творець неба і землі, Справедливий Суддя, предвічний Отець, Отець небесний, найвищий Володар* тощо. Це ФО переважно піднесеної або нейтральної тональності книжного характеру, трапляються контекстні, як-от *Вічна і Непомильна Правда, Сама Правда, Доброта та Любов*. Словники зафіксували і ФО розмовного характеру: *Пан Біг, Біг Отець*. Репрезентуючи біблійний дискурс, фраземи цих груп активно функціонують у релігійних текстах української мови, зокрема молитвах, проповідях, релігійній періодиці, увійшли також в українську літературу (*Єдиний Бог, Офірність в ім'я Бога, Образ Бога Живого, Великий суворий Бог правди* (Є. Сверстюк) та наукові тексти (*Бог є найвищою духовною субстанцією і Творцем духовних сутностей* (П. Мацьків)). Варто відзначити, що такі Божі імена, як *Саваот, Єгова* нехарактерні для біблійного дискурсу української мови, хоча між архетипною семантикою і вторинним найменуванням зберігається імпліцитний зв'язок [5]. Їм в українських перекладах Біблії відповідають назви *Господь, Бог*.

2. До складу **ТГ *Бог Син*** входять три семантичні групи із синонімічними рядами, які об'єктивують значення: а) божественна природа Ісуса: *Син Божий, Божественне Слово, Боже Дитя, Цар світів, Альфа і Омега, Посла-*

нець неба, Володар світу, Син Єдинородний, Син улюблений; б) людська природа Ісуса: Ісус з Назарету, Син Чоловічий, Син Людський, Син Давидів, Син Марії, історичний Ісус; в) покликання Ісуса на землі: Ісус Христос, Спаситель світу, Світло для світу, Добрий Пастир, Хліб життя, Сонце Правди, Світло для світу, Агнець Божий, Суддя Світу, Датель світла, Добрий Пастир, Новий Адам, Помазаник Божий.

Ці РФО, які вступають у синонімічні відношення, зафіксовані у словниках, у релігійних та фольклорних текстах, а також в українській літературі. Велику кількість експресивно-забарвлених стійких словосполук фіксують молитовники, українська релігійна преса, розширює цей перелік сучасна перекладна богословська література: *Агнець Божий, Володар світу, виноградна лоза, Датель світла, Добрий Пастир, Дорога, Двері, Життя, Істина й життя, Новий Адам, Помазаник Божий, Світло від Світла, Світло світу, Син Божий, Син Єдинородний, Син людський, Син улюблений, Спаситель світу, Суддя Світу, Хліб життя, «Я є», «Я – суцїй», «Я – Той, Хто є», історичний Ісус, ліберальний Ісус, Христос нашої віри* та ін. Між фразеологізмами, що входять до синонімічних рядів, помітні й стильові або функціональні відмінності: *Ісус Христос* – загальноживане; *син Давидів* – книжне; *Добрий Пастир, Хліб життя* – символічне. Ці ряди можуть бути доповнені і контекстними ФО: *Той, котрого пророки чекали століттями; Дорога, Двері, Життя; Істина й Життя, Правда Виноградина, Виноградна Лоза* тощо.

3. ТГ Бог Дух Святий. Слово *дух* має різні значення. Одинадцятитомний «Словник української мови» фіксує такі значення: 1) психічні здібності, свідомість, мислення. У матеріалістичній філософії – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії. В ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії; 2) внутрішній стан, моральна сила людини колективу; 3) загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь; 4) за міфологічними і релігійними уявленнями добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини; 5) за релігійними уявленнями безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини, душа (СУМ-11, Т. 2). Словник фіксує низку ФО з компонентом *дух*: *занепадати духом, зводити дух, набиратися духу (смівливості), не в дусі (не в настрої), не стає духу (про брак смівливості), підносити дух (надихати), у дусі (у доброму настрої), злий (нечистий, лихий і т. ін.) дух, дух тьми* (за релігійними уявленнями надприродна істота, що втілює в собі зло, сатана, чорт); *Святий Дух* (за християнським віровченням третя особа Святої Трійці); *випустити дух (убити), віддати богу дух (духа) (померти), дух вийшов (умер), дух спустити (умерти), ні духа (абсолютно нікого), на духу (на сповіді), ні сном ні духом не знати, у дух (швидко), що є духу, з усього духу (сильно)* (СУМ-11, Т. 2), *важким духом дихати (непривітно), одним духом дихати (бути пройнятим однаковим настроєм), боятися духу (дуже боятися), щоб і духу не було, щоб і дух не пах (вимога зникнути), дати духу (побити, пока-*

рати), *ні слуху ні духу* (немає ніякої звістки) (СУМ-11, Т. 2). Зміст цього слова у висловах *ні слуху ні духу*, *випустити дух*, *злий дух*, *жити по Духу* – різний, хоча у них спільний фразеотвірний компонент. На нашу думку, виокремлюючи РФО, доцільно брати до уваги два значення: «Дух як трансцендентна реальність (“Особа Божа”)» та «Дух Святий у житті людини і народу», які слугують формуванню відповідних тематичних груп. Перша тематична група представлена ФО *Святий Дух*, *Дух Божий*, *Цар небесний*, *Цар правди*. Щоб описати низку висловів другої групи, звернімося до творчої спадщини Є. Сверстюка: *дух святині*, *єдиний храм людського духу* (про людську цивілізацію), *пам’ятники духу* – собори, *голос їхнього духу* (про церкву), *енергія духу*, *вибух духовного прозріння і осяяння і водночас світова криза духовного життя*, *духова дистрофія*, *духовне озлидніння*.

4. До складу **ТГ Богородиця** входять три семантичні групи, представлені синонімічними рядами: а) Материнство: *Божа (Небесна) Мати*, *Мати Ісуса Христа*, *Матір Спасителя світу*, *Пречиста (Преблагословенна, Пренепорочна) Мати*, *Мати Визволителя*, *Мати предвічної Любові*, *Мати Божої благодаті*, *Пречиста Божа Матір*, *Матір Бога нашого*, *Всепітая Мати Спасителя нашого*, *Благодатная Мати Христової Церкви*, *Мати єдина у всіх народів*; б) Діва: *Діва Марія*, *Приснодіва Марія*, *Непорочна (Пречиста, Пресвята) Діва*, *Всенепорочна Діва*, *Преславна Вседіва*, *Пречиста Діва Марія*; в) Заступництво: *Заступниця усіх християн*, *Цариця неба і землі*, *Цариця небесна*, *наша Заступниця*, *Покровителька і Владичиця*, *Мати святая землі української*, *Запорозької Січі Покрова*, *лицарів мужніх Опіка*, *Опора повстанців геройських*, *Покровителька війська хороброго*, *Заступниця нашого краю*, *Покров нашої землі*, *Цариця ангелів*, *Цариця всесвітньої слави*, *Цариця милосердя*, *Цариця неба і наша опікунка*, *Цариця України*.

Багаті синонімічні ряди виявили звертання до Божественних осіб, зокрема:

до Бога Отця – *святий Боже*, *святий Кріпкий*, *святий Безсмертний* (Трисвяте), *Боже спасення мого* (Псалом 50), *Боже милостивий* (Митарева молитва), *Отче наш*, *Всемогучий Боже!* *Пресвятий Боже!* *Отче всякого світла і знання!* (Молитовник християнської родини), *Боже прехвальний і праведний*, *Боже предвічний і пребезначальний*, *Отче наш премудрий і премилостивий*, *Отче наш преблагий і премилосердний*, *Отче наш пресвятий і прекріпкий*, *Отче наш пребезсмертний*, *незбагненна Любове безмежна*, *Отче наш щедрий*, *Всехвальний Виноградарю*, *Боже живий*, *Боже істинний*, *Всемилосердний Отче наш небесний*, *Владико Боже*, *Отче всяких щедрот*, *Господи поміхи* (Акафіст Богіві Отцеві);

до Ісуса Христа – *Сину Божий*, *Господи*, *Ісусе Христе*, *Владико чоловічлюбне*, *мій Боже*, *предобрий і пресолодкий Ісусе* (Молитовник християнської родини), *Владико неба і землі*, *незбагненна предвічна Любове*, *Господи*, *Спасе наш*, *Отчеє слово предвічнеє*, *предивний наш Боже*, *Христе Боже наш*, *о Владико*, *Непереможна Любове*, *Всещедрий наш Спасителю*, *Всеблагий Життєдавче*, *Христе милосердний*, *Спасителю наш предобрий* (Акафіст Хрис-

тові-Спасителю), Ангелів творче, Всецарю і Боже наш, Ісусе, Господи, Предвічний Боже наш, Правдо й Премудросте, Агнче невинності, Чашо спасенная, Альфо і Омега, Сило Могучая, Світло у темряві, Любове дивная, Господи-чоловіколюбче, наш пресолодкий Спасителю, Сину Вседіви Пречистої, Царю і Боже наш істинний, Христе Ісусе, Божее Слово і Сило, наш Визволителю, Божя Премудросте, Пасхо нетлінная, предобрий Спасе, Владико, Христе Боже! (Акафіст Страстям Христовим);

до Матері Божої – О, пречиста і преблагословенна Діво Маріє і Мати Божя! Всемилостива Діво Маріє! Царице неба! Пресвята Діво, Мати доброти, Мати милосердя! Царице неба, чесніша від Херувимів і славніша від Серафимів! (Молитовник християнської родини), Всепітая Мати Життя безконечного, чиста Вседіво, Царице небесная, Славо прославлена, непохитний Престоле Всевишнього, Пренепорочная Мати Бога Предвічного, Богородице чистая, Царице Вселенної, Пречистая Мати Уподобання Отчого, Кивоте святий Життя вічного, вірних Спасення предивнеє, Божого задуму здійснення, могутня Заступнице, Пресвітлий Захисте, нам Богом дарований, неприступна Стіно непорушная, Владичице, Покрове Церкви Христової, Володарко! (Акафіст Успенню Богоматері), Покрове і Заступнице, Спасителько душ наших, Всеблаженная Богородице, чиста Вседіво, скорботних всесильна Заступнице, світу спасення предивнеє, грішного людства Покрове, утвердження Церкви Христової, захисте від ворогів видимих і невидимих, безмежнеє море любові, всесильний Покрове народу Христового, ласк Божих подателько, пекла погубо, Раю, Всевишнім насаджений, Господня палато, надіє зневірених, Мати милосердя, сило молитви могутня, слави вершино, душ людських освято, тихая пристане в морі життєйському, пристрастей утихомирнення, воргів осоромлення, оселе дивная Слова Господнього, Мати Пречистая Бога Предвічного, наша Заступнице і Покровителько, Мати святая землі української, певна над ворогами побідо, наших князів нездоланная сило, Запорозької Січі Покрово, лицарів мужніх Опіко, Опоро повстанців геройських, уповання народу знедоленого, Всецарице пресвітлая, Скарбе безцінний, знедолених Кріпосте, віри осново всесильная, ясная зірко надії, любові скарбниця бездонная, Владичице світу, Всепітая Мати Спасителя нашого, Благодатная Мати Христової Церкви, Мати єдина усіх народів, Покровителько війська хороброго, Брамо небесная Царства Небесного, Заступнице нашого краю, Пресвятая Богородице, Покрове нашої землі (Акафіст Покрову Пресвятої Богородиці).

Творення релігійних фразем на базі теонімів, здійснюється шляхом нарощування вихідного слова з метою або уточнення його значення, або посилення експресивності, наприклад, Пресвятая Богородиця, Божя (Небесна) Мати, Мати Ісуса Христа, Матір Спасителя світу, Пречиста (Преблагословенна, Пренепорочна) Мати, Мати Визволителя, Мати предвічної Любові, Мати Божої благодаті, Пречиста Божя Матір, Матір Бога нашого, Всепітая Мати Спасителя нашого, Благодатная Мати Христової Церкви, Мати єди-

ная усіх народів. Шляхом фраземної диференціації виникають фраземи-парафрази, які називають Божих осіб: *Цариця небесна, Отець небесний, Владика світу, Творець неба і землі, Боже слово, Альфа і Омега, Добрий Пастир, Агнець Божий*. Значну фразеотворчу активність на українському мовному ґрунті виявив прикметник *Божий* (з урахуванням усіх граматичних категорій), який увійшов до усталених іменниково-прикметникових словосполук: **Божя ласка** (*Мати, Служба, віра, любов, милість, дорога, путь, іскра, людина, раба, пташка, кара*), **Боже милосердя** (*Царство, об'явлення, добро, теля*), **Божий Син** (*Агнець, Закон, дух, світ, день, промисел, дар, дім, люд, чоловік, слуга, раб, суд*), **Божі діти**.

Тематичне поле «Релігійно-біблійна символіка» охоплює тематичні групи фразем, які утворені на базі: а) біблійних антропонімів (*Адам, Єва, Кайн, Ной, Юда*); б) біблійних топонімів (*Едем, Вавилон, Голгофа*); в) визначальних релігійних понять і символів (*віра, надія, любов, гріх, молитва, дух та ін.*) тощо.

Слова-символи посідають чільне місце в сучасній українській мові, оскільки, як зазначає О. Сімович, їхня семантика, з одного боку, ґрунтується на основі предметно-номінативного значення слова, що виконує функцію символу, а з другого – пов'язана з тим, що слово в системі мови набуває нового змісту [10, 3]. В. Кононенко зауважив, що не можна применшувати вплив християнства на формування символіки християнських народів, власне національних рис у системі біблійно-образного сприйняття світу, як не можна недооцінювати зворотний процес – позначення давньої міфології, накладання її образів на християнську символіку [2, 68]. Як зазначено у «Словнику біблійного богослов'я», символ – це вибраний шлях для здійснення зустрічі людини з Богом [12, 20], на відміну від метафори, яку можна переносити в довільну царину зображення, біблійні символи залишаються у постійному зв'язку з Одкровенням, котре їх породило [12, 19]. Аналізуючи субконцепт «створення світу» в біблійному дискурсі в монографії «Концептосфера Бог в українському мовному просторі», П. Мацьків розглядає низку лексем (*небо, земля, море, сонце, зоря, людина, тварини і птахи та ін.*), відзначаючи їхню символічність. Виокремлення цієї ознаки є чинником зарахування таких лексем до компонентів РФО. Як зазначає автор, символіка *сонця* виразно демонструє зв'язок сакрального з духовними цінностями носіїв християнської культури [5, 71], певні види птахів стали символами (так, *голуб* вважався символом процесу відновлення життя на землі, а *орел* символізує звільнення, владу, юність [5, 73], лексема *агнець* символізує безвинність [5, 74] тощо).

Як показав аналіз, низка біблійних символів (*віра, гора, світ, небо, зоря, земля, пустеля, камінь, голуб, сіль, добро, зло, хрест, темрява* тощо) лягла в основу творення РФО: *віра без діл мертва, влада темряви* (СБС), *підноситися до небес, земля обітована, зникнути з лиця землі, невинні, як голуби, каменем за хліб платити, Вифлеємська (провідна) зоря, зірка Полин* (СБС, СБ), *сіяти зло, корінь зла, нести свій хрест, розіп'яти на хресті, сіль землі* (СБ). *Вавилон* (синонім великого міста, повного спокусу і всілякого зла) – *вавилон-*

ське стовпотворіння (повне безладдя, гармидер, галас, метушня), вавилонська вежа, башта (справа, яку ніколи не буде завершено) (СБС, СБ).

Багато біблійних антропонімів стали символами, які трактуємо як компоненти РФО, що метонімічно або метафорично називають явища духовного та суспільного буття: *Петро* (апостол) – *відректися, як Петро від Христа*; *Павло* (апостол) – *перетворення Савла на Павла* (СБ); *Каїн* (братовбивця) – *Каїнова печать* (тавро зрадника) (СБС, СБ); *Юда* (зрадник) – *Юдина зрада, Юдина служба, Юдине каяття, Юдин поцілунок, Юдин срібляк, тридцять срібняків* (СБ), *поцілунок Іуди* (СБС). До активного фразеотворення спричинилися символічні імена перших людей: *Адамові діти* (СБС, СБ, СУМ-20), *Адамові сини, Євина дочка, Євине насіння* (СБ), *Адамове ребро (реберце)* (СУМ-20, СБС), *ветхий Адам, праматір Єва, у костюмі Єви, за Адама, за часів Адама* (СБС), *Адамові слізки* (СУМ-20, Т. 1).

У складі РФО фіксуємо і фраземи-евфемізми, які виникли з потреби делікатніше назвати явища, які можуть когось вразити чи викликати неприємні асоціації, наприклад, *померти – віддати/віддавати Богу душу (духа, дух)* (СУМ-20, Т. 1). Трапляються і фраземи-дисфемізми, які у зниженій тональності повторно називають вже позначені словами поняття: *юдине коріння – підступна людина, Євин накоренок – про жіноцтво* (СБ).

Основні поняття християнської віри стають складовими компонентами РФО, утворюючи семантичні групи з різними за кількістю синонімічними рядами, наприклад:

– **молитва, молитися:** *Господа Бога молити, молити прощення, Як Богу молитися, Христом-Богом молити* (СУМ-20, Т. 1);

– **гріх:** *брати (взяти) гріх на душу* (робити що-небудь усупереч власній совісті, прийнятим нормам моралі); *вводити (ввести) в гріх, відходити (відійти) від гріха, впасти в гріх, гріха не боятися, доводити (довести) до гріха, з гріхом пополам, не брати (взяти) гріха на душу, не гріх* (можна, потрібно, дозволено), *ніде гріха діти, нічого гріха крити (тайти), погана, як смертний гріх* (про дуже некрасиву людину), *спокутувати гріхи* (визнати свою вину і відповідати за неї), *як (мов, наче, неначе і т. ін.) на гріх* (як навмисне), *грішним ділом* (вираження докору собі чи визнання власної провини) (СУМ-11, Т. 2); *брати гріх на душу, гріх Бога гнівити, не боятися гріха* (СУМ-20, Т. 1), *грішна спокуса, грішний карбованець* (СБ);

– **хрест** (із 6-ти значень цього слова (предмет і символ культу християнської релігії; відзнака, організація, спосіб вишивання, у формі такого предмета, страждання, випробовування) виділяємо ті, що стосуються релігії): *вводити в хрест, держати до хреста дитину, класти на себе хрест, мов з хреста знятий, на хресті заприсягтися, хрест святий, присягатися хрестом, важкий хрест нести, нести свій хрест* (СУМ-11, Т. 11);

– **небо** (з-поміж 12 ФО словникової статті СУМ-11) лише три БП: *манна з неба, на сьомому небі, як манни з неба чекати* (СУМ-11, Т. 5);

– **чаша** (біблійний символ у переносному значенні про міру радощів або страждань, які випали на чюю-небудь долю): *випити (добру, гірку) повну чашу лиха, випити чашу до дна, випити чашу муки, випити смертну чашу, гірка чаша, переважувати чашу терезів, переливати чашу через край, пити гірку чашу, чаша терпіння переповнилася, як повна чаша* (СУМ-11, Т. 11);

– **хліб** (серед майже ста стійких словосполук із цією лексемою, що засвідчують важливість цього поняття в житті українця-хлібороба (білий, сучий, чорний, п'яний, лежачий, легкий, ласкавий, чужий, казенний хліб тощо) є і РФО, а саме: *жити не хлібом єдиним (одним); святий хліб; хліб насущний* (СУМ-11, Т. 11) та ін.

Релігійні фраземи своїм походженням часто завдячують тому, що символічна мова Біблії використовує всі вихідні точки людського життя (шлюб, материнство, народження, їжа, хвороба, смерть, праця тощо) для пояснення правд віри. Наприклад, образ *гірничного зерна*, з якого виростає велике дерево, допомагає пояснити поняття *Царство Боже*. Деякі вислови, пов'язані з людською фізіологією, набули ширшого значення: *берегти, як зіницю ока* – надто пильно оберігати, *закривати очі* – навмисне не помічати чогось, не звертати уваги на щось тощо.

Часто матеріалом для фразеологізації стають вільні синтаксичні конструкції, що стосуються світу тварин, птахів, комах. Ця теза може бути проілюстрована РФО: *Боже теля, Божа пташка* (СУМ-20, Т. 1), *Валаамова ослиця, козел (цап) офірний (відпущення)* (СБ, СБС); *Боже ягня; коні Апокаліпсису; змій-спокусник; золотий телець (золоте теля); Сім корів худих з'їли сім корів товстих; Хіба режуть воли, як ясла повні? Легше верблюдові пройти крізь голчане вушко, ніж багатому увійти в Царство Небесне; будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби* (СБС).

Немало релігійних фразем завдячують своїй появі назвам людської виробничої діяльності: *будувати на піску, камінь наріжний* (будівництво), *Учитель світу, дерево пізнання добра і зла, книга життя, книга за сімома печатями* (освіта), *сади Едему, Гефсиманський сад, заборонений плід, яблуко гріховне, грона гніву достигли, безплідна смоківниця* (виноградарство та плодівництво), *жне, де не сіяв; перекувати мечі на рала, відділяти кукіль від пшениці (полову від зерна), сіяти кукіль* (хліборобство); *вовк в овечій шкурі, Добрий (духовний) пастир, пастир і стадо, заблукла вівця* (скотарство).

Основою творення багатьох РФО є символіка Старого та Нового Заповіту: *Вавилонський полон, єгипетська неволя, неопалима купина, манна небесна, святая святих, бути записаним на скрижалі* (Старий Заповіт), притч Ісуса Христа (*заривати свій талант у землю, засіяти зерном, відділяти кукіль від пшениці, блудний син, добрий самарянин, Сіяч Божого Слова, упасти на добрий ґрунт, Добрий Виноградар*), Нагірної проповіді (*блаженні вбогі духом, блаженні миротворці* та ін.), євангельських сюжетів (*вдовина лепта, випити гірку чашу, Таємна вечеря, хто взяв меч, від меча і загине, знати крама-*

рів із храму, влада темряви, терновий вінок, воскресіння Лазаря, Воскресіння Ісуса Христа, Спочатку було Слово та багато інших).

Тематичне поле «Священний час» репрезентовано передусім темпоральними ФО. Темпоральна фразеологія як вербальний елемент, у семантичному полі якого зафіксовано різноманітні часові відношення, займає особливе місце в системі українських звичаїв, традицій, а відповідно – і ментальності носіїв мови. Оскільки світогляд нашого народу, за твердженням видатних учених, є релігійним, то час у контексті цього світогляду розумівся як дар Божий, а години як елементи цього часу оцінювали відповідно до Божої присутності в національному часопросторі.

Категорія темпоральності, на думку дослідників, має універсальний характер, адже властива всім мовам, охоплюючи всі рівні кожної конкретної мови. Структура темпоральності об'єднує різнорівневі засоби вираження часових понять, серед яких важливе місце займають не тільки лексичні, а й фразеологічні засоби з семантичним полем на позначення часу або відповідних дій у відповідному часі. Сучасне біблійне богослов'я характеризує час як космічний (циклічний за своєю природою) [12, 890] та історичний, в якому «Бог об'являється через посередництво священної історії; події, які становлять історію, знайомлять нас з Його діяннями у земному світі. Ось чому час, у який закладені ці події, має священну цінність...» [12, 891]. Лінгвістичні дослідження розвивають цю думку. Наприклад, П. Мацьків вважає, що «категорія священного часу в лінгвальному вираженні, об'єктивуючи релігійний стратум, передає його передусім у нелінійному, циклічному вимірах і в цьому сенсі корелюється з іншими стратумами – біблійним, фольклорним, міфологічним» [5, 262]. Дослідник детально аналізує поняттєве поле «сакральний час», який, на його думку, отримує такі характеристики завдяки ізоморфізму мови і культури, а точніше, релігійному (християнському) впливу на мовну картину світу, яку творили наші предки впродовж тисячоліть. Значна кількість номенів-репрезентантів часу має праслов'янську основу, а отже, характерна й для дохристиянської епохи [6, 121]. Отже, описуючи релігійну темпоральну фраземіку на українському мовному матеріалі, слід враховувати біблійний, фольклорний, міфологічний контексти, у гармонійному поєднанні яких упродовж останнього тисячоліття викристалізувався український релігійно-аграрний календар як спосіб життя народу-хлібороба. Беручи до уваги дослідження з етнолінгвістики, фразеології та української міфології, а також релігійні джерела, відзначимо, що значна кількість ФО з темпоральною семантикою пов'язана з українським аграрним календарем, який прямо чи опосередковано описаний у багатьох наукових працях (народознавчих, лексикографічних, богословських) [4, 49–67]. Окрім того, усне мовлення українців зберегло донині усталені релігійні вітання, які використовують виключно у певний час, співвіднесений з певним святом: *Христос воскрес!* – *Воістину воскрес!* (на Великдень); *Христос рождається!* – *Славимо його!* (на Різдво). Варто відзначити, що хоч церква відокремлена від держави, важливі релігійні

свята – Різдво, Великдень, Пресвятої Трійці – мають державне визнання. Цей ряд поповнився: 14 жовтня 2015 року Свято Покрови стало Днем захисника України.

На нашу думку, темпоральні релігійні фразеологізми як сукупність формують тематичне поле «священний час», входять до різних тематичних груп, які містять синонімічні ряди ФО:

1. Усталені словосполучення, що називають релігійні календарні свята та часові проміжки, з ними пов'язані. Найсильніший відтінок темпоральності мають сполучення з прийменниками *на, у, до, після*. Ця група, найбільша кількісно, своєю чергою поділяється на ФО, які номінують: а) час святкування празників, які пригадують вірним події з життя Ісуса Христа: *на Різдво, на Свят-вечір; на Великдень, на Спаса, на Богоявлення, на Стрітення* тощо; б) час святкування Богородичних празників: *на Введеніє, на Благовіщення, на Першу (Другу, Третю) Пречисту, на Покрови* тощо; в) дні святкування або поминання подій з життя апостолів, святих і мучеників Христової церкви: *на Петра і Павла, на Миколи, на Юрія, на Явдохи, на Андрія, Лазарева субота, Варварин день* тощо; г) назви постів як тривалих часових проміжків: *під час Великоднього посту; в Петрівку, Спасівку, Пилипівку*; ґ) неділі або тижні українського літургійного року: *неділя самарянки, митаря та фарисея, блудного сина, хрестопоклонна, Квітна неділя* тощо.

2. Традиційні релігійні вітання у час найбільших християнських свят: *Христос воскрес! – Воістину воскрес!; Христос рождається! – Славимо його!* та ін.

3. Прислів'я та приказки, які передають народне розуміння часу як дару Божого: *Дай Боже в добрий час сказати, а в злий мовчати*.

4. Усталені народні побажання з темпоральною семантикою: *Дай Боже час добрий, Дай Боже дочекати, Дай Боже вік довгий*.

5. Біблійні крилаті вислови з темпоральною семантикою: *усьому свій час, і кожна річ має свою пору, час розкидати каміння і час скласти каміння, за Адама, за часів Адама*.

Тематичне поле «священний час» формують:

1. Темпоральні РФО біблійного походження (*час розкидати каміння і час скласти каміння, за Адама* тощо).

2. Офіційні церковні найменування часових проміжків та конкретних днів і дат календаря: *церковний рік, літургійний рік, Празник Різдва Пресвятої Богородиці, Надвечір'я Христового Різдва, Празник св. апостолів Петра і Павла; Св. Великий Піст, Неділя Хрестопоклонна, Неділя блудного сина, Лазарева субота, Світлий празник Пасхи* тощо.

3. ФО розмовно-побутового характеру, до яких входять: а) народно-розмовні варіанти найменувань часових проміжків, свят та інших днів церковного календаря: *до Водохреща, на Введення, на Стрітення* тощо; б) прислів'я та приказки, вітання, побажання релігійного змісту з темпоральною семантикою, що їх створив упродовж своєї історії український народ, осмис-

люючи час та себе у часопросторі, створеному Богом: *Добрідень на Великдень, добривечір на Різдво; Не дивниця, що на Різдво метелиця; Варвара ночі урвала, а дня приточила; На Андрія робиться дівиці надія; На святого Наума розпочинай науку; Не я б'ю – верба б'є, за тиждень Великдень, недалеко червоне яєчко!; На Покрови до обіду осінь, а після обіду – зима; По Покрові – по теплові; На Олексі кидай сани, готуй воза; На Олексія з гір вода, зі ставу риба та багато інших [4, 49–67].*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Оскільки комплексний аналіз фразеології передбачає виявлення закономірностей розвитку та фіксацію тематичних меж, у складі релігійної фразеології виділено такі тематичні поля, як «Християнські теоніми», «Релігійно-біблійна символіка» та «Священний час». Ці тематичні поля складаються із тематичних груп, семантичних підгруп та синонімічних рядів, які переконливо засвідчують, що релігійна фразеологія – це багатий мовний пласт та важливий складник української фразеології. Перспективним вважаємо подальше дослідження релігійної фразеології в ідеографічному аспекті, ідеографічний опис релігійних фразеологізмів, які функціонують у сучасній публіцистиці, художній літературі, богословських творах та інтернет-просторі.

Список умовних скорочень

- РФО – релігійні фразеологічні одиниці
 СБС – Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові (А. Коваль, 2001)
 СБ – Слово Благовісті. Словник-довідник фразем біблійного походження (Ж. Колоїз, З. Бакум, 2001)
 СУМ – 11 – Словник української мови в 11 томах (1970–1980)
 СУМ – 20 – Словник української мови в 20 томах (2010–2013)
 ФО – фразеологічна одиниця.

Література

1. Бабич Н. Магія слова для всього живого: мовно-народознавчі наукові студії / Н. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
2. Кононенко В.І. Символи української мови / В.І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Терміносистема фразеології: структура та складники термінологічної мікросистеми «фразеокласифікація» / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії. – 2013. – Вип. 26. – С. 156–163. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_26_33.
4. Куза А. Темпоральна релігійна фразеологія як вияв національного світогляду / А. Куза // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. – Дрогобич : Вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 32. Філологія. – С. 49–67.
5. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / П.В. Мацьків. – Київ; Дрогобич : Коло, 2007. – 323 с.

6. Мацьків П.В. Особливості функціонування поняттєвого поля Бог у словниково-діахронному дискурсі / П.В. Мацьків // *Лінгвістика : збірник наукових праць*. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – № 3 (15). – С. 117–123.
7. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю.Ф. Прадід. – Київ, Сімферополь, 1997. – 252 с.
8. Пуряєва Н. Особливості формування й розвитку української церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва // *Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2001. – С. 249–255.
9. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія: проблеми термінографічної семантизації / Н. Пуряєва // *Богословія*. – Львів, 2002. – Т. 64. – С. 147–159.
10. Сімович О. Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект / О. Сімович. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 46 с.
11. Сімович О.І. Концепт «Бог» у мові й культурі / О.І. Сімович // *Слово і доля : збірник на пошану Уляни Єдлінської*. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 283–293.
12. *Словник біблійного богослов'я*. – Львів : Місіонер, 1996. – 934 с.
13. Ужченко В.Д. Фразеологія української мови : навч. посіб. / В.Д. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 399 с.

References

1. Babych, N. (2012). *Mahiiia slova dlia vsoho zhyvoho: movno-narodoznavchi naukovi studii [Magic words for all living things: linguistic-popular science studios]*. Chernivtsi : Bukrek [in Ukrainian].
2. Kononenko, V.I. (1996). *Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
3. Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2013). Terminosystema frazeolohii: struktura ta skladnyky terminolohichnoi mikrosystemy «frazеoklasyfikatsiia» [Terminology of phraseology: the structure and components of the terminology microsystem «phraseoclassification»]. *Linhvistychni studii – Linguistic studios*, 26, 156–163. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_26_33 [in Ukrainian].
4. Kuza, A. (2013). Temporalna relihiina frazeolohiia yak vyriav natsionalnoho svitolhliadu [Temporal religious phraseology as a manifestation of the national outlook]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Problems of the humanities: collection sciences works of Ivan Franko Drohobych state pedagogical University*, 32, 49–67. Drohobych: Vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Matskiv, P.V. (2007). *Kontseptosfera Boh v ukrainskomu movnomu prostori [Conceptosphere God in the Ukrainian language space]*. Kyiv; Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
6. Matskiv, P.V. (2008). Osoblyvosti funktsionuvannia poniattievoho polia Boh u slovnykovo-diahronnomu dyskursi [Features of the functioning of the conceptual field God in the dictionary-diachronic discourse]. *Linhvistyka – Linguistics*, 3 (15), 117–123. Luthansk: LNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
7. Pradid, Yu.F. (1997). *Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen) [Phraseological Ideology (Research Issues)]*. Kyiv, Simferopol [in Ukrainian].
8. Puriaieva, N. (2001). Osoblyvosti formuvannia y rozvytku ukrainskoi tserkovno-obriadovoi terminolohii [Features of formation and development of Ukrainian church-ritual

terminology]. *Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy – Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language* (pp. 249–255). Kyiv: Nats. ped. un-t imeni M.P. Drachomanova [in Ukrainian].

9. Puriaieva, N. (2002). *Ukrainska tserkovno-obriadova terminolohiia: problemy terminohrafichnoi semantyzatsii* [Ukrainian church-ceremonial terminology: problems of terminological semantics]. *Bohosloviia – Theology*, 64, 147–159. Lviv [in Ukrainian].

10. Simovych, O. (1999). *Poetychna symbolika ukrainskoi narodnoi tvorchosti: lingvistychnyi aspekt* [Poetic Symbolism of Ukrainian Folk Art: Linguistic Aspect]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; LDU im. I. Franka [in Ukrainian].

11. Simovych, O.I. (2005). *Kontsept «Boh» u movi y kulturi* [Concept «God» in language and culture]. *Slovo i dolia: Zbirnyk na poshanu Uliany Yedlinskoi – Word and Fate: a collection for honoring Ulyana Yedlinskaya* (pp. 283–293). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].

12. *Slovyk bibliinoho bohoslovia* [Dictionary of Biblical Theology]. (1996). Lviv: Misioner [in Ukrainian].

13. Uzhchenko, V.D. (2007). *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Ukrainian phraseology]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

KUZA Anzhela – Candidate of Philological Sciences, in. at. Associate Professor, Department of Humanities, Lviv National Agrarian University, 1, Volodymyra Velykoho Str., Dublyani, 30831, Ukraine (uad_wiz@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3937-6449>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151934>

IDEOGRAPHIC DIFFERENTIATION OF UKRAINIAN RELIGIOUS PHRASEOLOGY

Abstract. *The article describes the religious phraseology in the ideographic aspect. The aim of the article is to carry out an ideographic description of religious phraseological units derived from lexicographic and ethnographic works, journalistic and religious texts as well as the Internet resources.*

The following thematic fields have been highlighted as parts of the religious phraseology: «Christian theonyms», «Religious-Biblical symbols» and «Sacred time». These thematic fields consist of thematic groups, semantic subgroups, and synonymous series. Most of the phraseological units that represent God's names come from Biblical texts, but religious speech practice (texts of prayers, songs, etc.) has supplemented these groups with a number of original phraseological units: an appeal to the Divine persons has been created for all occasions in the Ukrainian praying tradition, some of them have actually Ukrainian components as emphasized expressed national-cultural markers. A number of Biblical symbols and names of basic religious concepts have formed the basis of the creation of religious phraseological units that make «Religious-Biblical symbols» thematic field (3 thematic groups have been distinguished). The thematic field «Sacred Time» forms 5 thematic groups, which include temporal religious phraseological units. The most numerous is a group of idioms, which refer to religious calendar holidays and time intervals, associated with them

(official church and folk-colloquial ones). Individual groups are made by proverbs and sayings, greetings, wishes of religious content with temporal semantics. The conducted research on the ideographic differentiation of religious phraseology convincingly testifies that it is a rich language layer and an important component of Ukrainian phraseology. The author considers the further systematization and ideographic description of religious phraseological units that function in modern journalism, fiction, theological works and the Internet space as promising.

Key words: *religious phraseology, phraseological unit, religious phraseological units, ideographic differentiation, thematic fields, thematic groups, semantic subgroups, synonymous series.*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2018 р.